

*A.T.Nurmanov – JDPI Rus tili va uni o‘qitish
metodikasi kafedrasini mudiri, p.f.d.*

Jizzax, O‘zbekiston

Yo.I.Turganov – JDPI tayanch doktorant

Jizzax, O‘zbekiston

O‘QUVCHILARNING TA'LIM NATIJALARINI BAHOLASHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Annotasiya: maqolada o‘quvchilarning o‘quv yutuqlarini baholash borasida zamonaviy texnologiyalardan biri sifatida shakllantiruvchi baholashning mohiyati, o‘ziga xos xususiyatlari hamda baholash metod, shakl va texnikalari to‘g‘risida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: baho, baholash, o‘quvchilarning o‘quv yutuqlari, shakllantiruvchi baholash, baholash strategiyalari.

Аннотация: в данной статье речь идет о сущности, особенностях, методах, формах и техниках формирующего оценивания как одной из современных технологий оценки учебных достижений учащихся.

Ключевые слова: оценка, оценивание, учебные достижения, формирующее оценивание, стратегии оценивания.

Annotation: This article deals with the essence, features, methods, forms and techniques of formative assessment as one of the modern technologies for assessing students' educational achievements.

Key words: assessment, assessment, academic achievement, formative assessment, assessment strategies.

Shakllantiruvchi baholash («formative assessment» – ingliz tilida, «formiruyushee osenivanie» - rus tilida) pedagogik texnologiya sifatida ta'lim jarayoniga 1990 yillarda G‘arb mamlakatlarida, oxirgi yillarda esa MDH, jumladan O‘zbekistonda ham joriy etila boshlandi.

Ilmiy muomalaga “shakllantiruvchi baholash” tushunchasi baholash faoliyati sohasi nazariyotchisi, avstraliyalik faylasuf olim M.Skriven tomonidan olib kirilgan bo‘lib, bugungi kungacha tadqiqotchilar unga turli xil ta'riflar berishga ulgurganlar. M.Skriven “shakllantiruvchi (joriy) baholash”ni summativ (yakuniy, ta'kidlovchi) baholashga qarshi qo‘yadi. Uning fikricha, shakllantiruvchi baholash ma'lumotlarni to‘plash va tahlil qilish, ulardan maktab amaliyotida ta'lim sifatini oshirish uchun foydalanishga xizmat qilishi zarur deb hisoblagan [Scriven, 1967].

B.Blum esa “shakllantiruvchi baholash”ni o‘quv maqsadlari taksonomiyasi nuqtai nazaridan ko‘rib chiqib, aniq va shaffof o‘quv maqsadlarining qo‘yilishi ta'lim jarayonining turli bosqichlarida teskari aloqa o‘rnatish uchun asos yaratadi deb hisoblagan. Ushbu oraliq natijalar tizimli ravishda o‘lchab turilishi va har tomonlama tahlil qilinishi zarurligini ta'kidlab o‘tgan [Bloom, 1968].

Ikki minginchi yillarga kelib umumiy o‘rta va oliy ta'limda amaliy yo‘naltirilgan, ya'ni kompetensiyaviy modelga asoslangan yondashuvning joriy etilishi bilan bog‘liq ravishda shakllantiruvchi baholash texnologiyasi o‘quvchilarda o‘quv

motivasiyasini oshirish vositasi sifatida bir qator o‘ziga xos xususiyatlarga egaligi aniqlangan: baholashning uzluksizligi, teskari aloqaning mavjudligi, mezonlilik, maqsadlarning oldindan rejalashtirilishi, prognostik yo‘nalganlik, individual natijalarga qaratilganlik va h.k.[Shapovalova, 2019].

Ilmiy-pedagogik adabiyotlarda shakllantiruvchi baholash texnologiyasi “o‘qish uchun baholash” (assessment for learning) [Black, 2009; Kuznesova, 2017]; “shakllantiruvchi baholash deganda o‘qitish davomida baholash tushunilib, o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalari, qadriyatli ustanovkalari, shuningdek, kommunikativ ko‘nikmalari tahlil qilinib, ularning yutuq va kamchiliklari haqida teskari aloqa o‘rnatiladi” [Boysova, 2014: 171].

Shakllantiruvchi baholashning o‘ziga xos xususiyatlaridan biri baholash jarayonida na faqat o‘qituvchi, balki o‘quvchilarning o‘zlari ham faol ishtirok etadi; na faqat natija, balki jarayon, na faqat bilim, ko‘nikma va malakalar, balki yutuqlar, qobiliyat va kompetensiyalar baholanadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining fanlar bo‘yicha o‘quv natijalari hamda ularning umumiy (fanlararo) yutuqlarini baholash jarayonida shakllantiruvchi baholashning turli xil metodlaridan foydalanish mumkin. Quyidagi jadvalda (1-jadval) shakllantiruvchi baholash texnologiyasining boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘quv va metapredmetli natijalarini baholash borasida didaktik imkoniyatlari ochib berilgan.

1-jadval

Baholash strategiyalari (metodlari)	Baholash metodlari, shakl va texnikalari
Kriterial – mezonli baholash	Nazorat varaqasi, baholash varaqasi, kriterial jadval, shaxsiy kundalik, prezentasiya, klaster va h.k.
Baholashning integral tizimi	Reyting baholash tizimi, portfolio, “bahosiz” baholash (ramzlar, ranglar), baholashning individual metodlari
Baholashning ob'ektivlashtirilgan metodlari	Anketa, so‘rovnoma, test, savollar kartochkasi va h.k.
Baholashning sub'ektiv metodlari	Yozma ish (bir daqiqali esse, mini-obzorlar, “fikrni davom ettiring...”, “gapni yakunlang...” kabi topshiriqlar)
Baholashning ko‘rgazmali metodlari	Signal beruvchi kartochkalar (“svetofor” usuli), rangli kartochkalar, mental kartalar, “imo-ishoralar” talqini jadvali, “20 sekund” texnikasi va h.k.
Baholashning o‘yin va boshqa interfaol metodlari	Vaziyatli va rolli o‘yinlar
Raqamli baholash	Raqamli test (Lets test, Learning Apps.org), elektron kundalik va h.k.
O‘zaro baholash metodlari	Baholashning guruhviy metodlari, o‘zaro baholash strategiyasi (hamkorlik malakalarini baholash varaqasi) va h.k.

Shakllantiruvchi baholash texnologiyasi, an'anaviy baholash metodlaridan farqli ravishda, o'quvchilarning o'zlariga o'zini o'zi baholash imkoniyatini beradi. Baholash natijalarini tahlil qilish jarayonida o'quvchilarning yutuq va kamchiliklari aniqlanib, o'qituvchi o'zining va o'quvchilarning keyingi faoliyatiga, ta'lim mazmuni va metodlariga, vositalariga tuzatishlar kiritishi zarur bo'ladi. M.A.Pinskaya ta'kidlashicha, "ushbu baholashning maqsadi – natijalarni, yutuqlariga aniqlash emas, balki o'quvchilar qanday qilib bilim olayotganligini kuzatib borishdir" [Pinskaya, 2010: 46].

Ilmiy-pedagogik tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, quyidagi holatlarda baholash shakllantiruvchi xususiyat kasb etadi:

- baholash uchun mo'ljallangan topshiriqlar o'tilgan materiallar asosida ishlab chiqilgan bo'lsa;
- topshiriqlar, ularning shakli o'quvchilar yoshiga mos bo'lishi, sinfda har bir o'quvchining qiyinchiliklarini aniqlash imkonini berishi;
- o'tkazilgan baholash natijalari o'z vaqtida tuzatishlar kiritish uchun o'quvchi va o'qituvchi uchun ochiq bo'lishi;
- baholash natijalari ushbu o'quvchining oldingi natijalari bilan taqqoslanishi zarur.

Shunday qilib, xulosa qilish mumkinki, shakllantiruvchi baholash texnologiyasi na faqat o'quvchilarning ta'lim jarayonida yutuq va kamchiliklari, balki o'qituvchining ish faoliyati sifatini ham ob'ektiv baholash imkoniyatini berishi bilan ahamiyatlidir.

Shakllantiruvchi baholash texnologiyasining o'ziga xos xususiyatlaridan biri uning ob'ektiv mezonlarga asoslanganligidir. Mezon – o'lchov birligi, biror-bir narsa yoki jarayonni baholash, belgilash yoki guruhlash uchun asos bo'ladigan belgi [Nurmanov, Turgunov, 2020].

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining baholash kompetensiyasini shakllantiruvchi baholash texnologiyasi asosida takomillashtirish muhim vazifalardan biri bo'lib, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari boshlang'ich sinflarda o'qitiladigan fanlar mavzulari bo'yicha baholash mezonlarini ishlab chiqish texnologiyasini amaliy o'zlashtirishlari zarur.

O'quvchilarning o'quv yutuqlarini baholash mezonlari o'quv maqsadlari asosida ishlab chiqilishi lozim.

Maqsadlar:

- aniq, o'ziga xos bo'lishi, nimaga erishish zarurligi ravshan bo'lishi;
- maqsadlarning erishilganligi to'g'risida aniq xulosa qilish uchun ularni o'lchash imkoniyati mavjudligi;
- real bo'lishi;
- bajarish muddatlari va vositalari aniq ko'rsatilishi zarur .

Masalan:

Maqsad: uy hayvonlaridan birini yozma tasvirlash ko'nikmasini shakllantirish (4-sinf).

Dars natijasi: esse (uncha katta bo'lmagan yozma ish).

Baholash mezonlari:

1. Yozma ish tasvirga mos bo'lishi (esseda uy hayvoni belgilarining sanab o'tilishi, belgilarning ma'lum ketma-ketlikda joylashtirilishi, klasterda berilgan va o'quvchining o'zi tanlagan so'zlardan foydalanilganligi).

2. Mazmunning tanlangan nutq uslubiga mosligi (leksika, sintaksis).

3. Esseda tarkibiy elementlarning ketma-ketligiga rioya etilganligi (kirish, asosiy qism, yakuniy qism).

4. Savodxonlik (orfografik va punktuasion qoidalarga rioya etilganligi).

Ilmiy-pedagogik adabiyotlarda o'quvchilarni o'z-o'zini va o'zaro baholashga o'rgatish, ularning ta'lim jarayoni sub'ekti sifatida baholash mustaqilligini ta'minlash bugungi kunning muhim vazifalaridan biri ekanligi ta'kidlab o'tilgan [Nurmanov, Mustafakulov, 2020]. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining baholash kompetensiyasini takomillashtirish jarayonida reflektiv texnologiyalarning shu boradagi imkoniyatlarini ochib berish maqsadga muvofiq.

Psixologik adabiyotlarda o'z-o'zini baholash individning Men – kontsepsiyasi tarkibiy elementi, o'z-o'zini anglash vositasi sifatida talqin etiladi [Bol'shoy psixologicheskiy slovar`, 2003]. Pedagogikada esa o'z-o'zini anglash – insonning o'zini individual shaxs sifatida hisoblashi, o'zini-o'zi amaliy va bilish faoliyatlari sub'ekti va shaxs (ya'ni o'zining axloqiy sifatleri va qiziqishlari, qadriyatlari, ideallari, motivlari) sifatida baholashidir degan ta'rif beriladi [Podlasiy, 2003].

Bizning fikrimizcha, insonning o'z-o'zini anglash jarayoni u yoki bu tarzda o'z-o'zini baholashni nazarda tutadi. Ushbu jarayonda o'quvchi o'zining o'quv faoliyatining zarur natijalarini rejalashtirishi uchun shu paytgacha erishgan yutuq va kamchiliklarini tahlil qilish, amaldagi o'quv faoliyati darajasining ko'zlangan natijalarga mosligini aniqlash hamda yakuniy mahsulotni bashorat qila bilish kabi muhim malakalarni egallab oladi. O'z-o'zini baholash jarayoni reflektiv xarakter kasb etadi, ya'ni ushbu jarayon ongli darajada yuzaga kelib, o'quvchi o'ziga va o'z harakatlariga baho berishga qodir bo'ladi.

O'quvchining o'z-o'zini ob'ektiv baholashini ta'minlash borasida tashqi va ichki baholash mosligini ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Ayni paytda eng ob'ektiv baholash bu o'z-o'zini baholashdir degan tezisni ilgari suramiz. Afsuski, ta'lim jarayonida biz asosan tashqi baholashga, ya'ni o'quvchilarning o'quv natijalarini bir tomonlama, o'qituvchi tomonidan baholashga asoslanib xulosa chiqarishni davom ettirib kelmoqdamiz.

Shunday qilib, boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv natijalarini baholashning samarali texnologiyalaridan biri shakllantiruvchi baholashdir. Olib borilgan tadqiqotlar natijasida pedagogika oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarni o'quvchilarning o'quv yutuqlarini baholash faoliyatiga maxsus tayyorlash zarur degan xulosaga kelindi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Scriven, M. The methodology of evaluation / M. Scriven, R.W. Tyler, R.M. Gagne // Curriculum evaluation. – Chicago: Rand McNally. – 1967. – 102 p.

2. Bloom, B.S. Learning for mastery / B.S. Bloom. – Evaluation Comment. – 1968. – Vol. 1. – No. 2. – 12 p.
3. Shapovalova O.N., Efremova N.F. (2019). The didactic potential of formative assessment of meta-disciplinary results of schoolchildren: Russian and foreign experience. *World of Science. Pedagogy and psychology*, [online] 6(7). Available at: <https://mir-nauki.com/PDF/94PDMN619.pdf> (in Russian)
4. Black, P. Developing the theory of formative assessment / P. Black, D. William // *Educational Assessment, Evaluation and Accountability*. – 2009. – Vol. 21 (1). – P. 5–31.
5. Кузнецова М.И. Система контроля и оценки образовательных достижений младших школьников как фактор повышения качества образования: автореф. Дисс. ... док.пед.наук / М.И.Кузнецова. – М., 2017. – 43 с.
6. Бойцова Е.Г. Формирующее оценивание образовательных результатов учащихся в современной школе [Текст]/ Е.Г.Бойцова // *Человек и образование*. – 2014. – № 1 (38). С. 171-175.
7. Пинская М.А. Формирующее оценивание: оценивание в классе: учеб. Пособие / М.А.Пинская. – М.: Логос, 2010. – 264 с.
8. Nurmanov A.T., TurgunovYo.I. On the possibilities of using modern information and communication technologies in improving // *Science and world*. 2020. № 7 (83). p.52-54.
9. Nurmanov A.T., Mustafakulov A.A. Managing the Quality of Training of Pedagogical Personnel's on the Basis of TQM - (Total Quality Management) // *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, Vol. 24, Issue 05, 2020. P.3759-3770.
10. Bol'shoy psixologicheskij slovar`. Izdanie 4-ye, rasshirennoe. Pod redaktsiey B. G. Mesheryakova, V. P. Zinchenko. M.: 2003. - 672 s.
11. Podlasiy, I. P. Produktivnaya pedagogika: [Tekst] / I.P. Podlasiy. – M.: Narodnoe obrazovanie, 2003. – 495 s.